

بررسی اثرات اکوتوریسم در منطقه ژئوپارک قشم

حدیث شاه‌حسینی^۱

دکتر سرورش مدبری^۲

چکیده

مقدمه

اکوتوریسم از دو واژه «اکو» (مخفف اکولوژی؛ بمعنای بوم‌شناسی) و توریسم (به مفهوم جهانگردی) تشکیل شده است. شاید مناسبترین معادل برای مفهوم اکوتوریسم، طبیعت‌گردی باشد. اصطلاحات متعددی در تعریف اکوتوریسم وجود دارد. از جمله «سفر ماجراجویانه»، «توریسم پایدار»، «توریسم مسئول»، «سفر مبتنی بر طبیعت»، «سفر سبز»، «ماجراجویی‌های ورزشی چندگانه» و «توریسم فرهنگی».

در یک تعریف دیگر اکوتوریسم، اینگونه تعریف شده است: سفر به مناطق حساس، بکر، سالم و معمولاً حفاظت‌شده. اکوتوریسم برای گردشگر، یک سفر آموزنده است که درآمد آن صرف حفاظت از محل شده و مستقیماً در رشد و توسعه اقتصادی و تقویت سیاسی جوامع محلی تأثیر گذاشته و موجب تکریم فرهنگهای گوناگون و حقوق بشر میشود (Honey, 1999).

در آستانه هزاره سوم، صنعت گردشگری، بعنوان یکی از مهمترین بخشهای اقتصادی در بسیاری از کشورها مطرح و اقدامات گسترده‌یی برای توسعه این صنعت در آنها آغاز شده است.

کشور ایران از نظر جاذبه طبیعی در جهان، دارای رتبه پنجم است. وجود تالابهای حائز اهمیت بین‌المللی، پارکهای ملی و مناطق حفاظت‌شده در ایران (که «ذخیره‌گاه کره

پژوهش حاضر با هدف بررسی اثرات اکوتوریسم (طبیعت‌گردی) در منطقه ژئوپارک قشم انجام شده است. این تحقیق با بهره‌گیری از روشهای نظریه‌مبنایی، تحقیق کیفی و نمونه‌گیری هدفمند و از طریق مصاحبه با هجده نفر از ساکنین محلی قشم صورت گرفته است. در این پژوهش، اثرات اکوتوریسم در منطقه ژئوپارک، به دو دسته تبعات مثبت و تبعات منفی تقسیم شده‌اند. نتایج تحقیق، نمایانگر آن است که اکثر مصاحبه‌شوندگان نگرشی مثبت، نسبت به صنعت طبیعت‌گردی در این منطقه دارند و به میزان زیادی با افزایش اشتغال در منطقه، در اثر توسعه صنعت طبیعت‌گردی موافق هستند. بر اساس شاخص «داکسی»، هم‌اکنون ساکنان قشم در مرحله خشنودی و رضایت قرار دارند. در این مرحله، جامعه میزبان از توسعه گردشگری مشتاقانه استقبال میکند. فرصتهای شغلی جدید و افزایش درآمدها از آثار مثبت این مرحله محسوب میشوند.

کلیدواژگان

اثرات اکوتوریسم؛ جامعه محلی؛ ژئوپارک قشم؛ خلیج فارس

۱. کارشناس ارشد مطالعات فرهنگی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی و مدرس دانشگاه علمی کاربردی، نویسنده مسئول؛
hadis.shahhoseini@gmail.com
۲. عضو هیئت علمی دانشکده زمین‌شناسی دانشگاه تهران

تکامل کره زمین، چشم انداز زمین، تشکیلات زمین شناسی، خاک شناسی، کانی شناسی، فسیل شناسی و غیره و نیز مناطق بارزش از نظر گونه های جانوری و گیاهی را هم در بر بگیرد. بر اساس تعریف جهانی سازمان «یونسکو»، ژئوپارک عبارت است از:

ناحیه یی شامل یک یا چند ویژگی علمی، نه تنها وابسته به علم زمین شناسی؛ بلکه بخاطر وجود مزایای باستان شناسی، بوم شناسی و نیز ارزشهای فرهنگی، وجود یک برنامه مدیریتی طراحی شده، بمنظور بهبود وضعیت اجتماعی - اقتصادی در منطقه. برای تحقق هدف انتخاب چنین منطقه یی، نمایش روشهای حفظ و بهبود بخشیدن وضعیت میراث زمین شناسی منطقه، به همراه فراهم ساختن بستری مناسب برای آموزش روشنتر و گسترده تر شاخه های متنوع زمین و مسائل محیط زیست و همچنین ضرورت رعایت حقوق عمومی، اجتماعی - محلی و حفظ حریم خصوصی افراد در محل مورد نظر ضروری است (باغبانی، ۱۳۸۶: ۳۸).

صنعت گردشگری پس از صنعت نفت و خودروسازی، بعنوان سومین صنعت بزرگ در سطح جهان مطرح است که سهم بسزایی در تولید ناخالص داخلی کشورها ایفا میکند. در این بین، گردشگری طبیعی یکی از زیرمجموعه های صنعت گردشگری است که از رشد سالانه سی درصدی برخوردار است. همچنین با توجه به اینکه ایران از لحاظ منابع غنی و جاذبه های طبیعی، در ردیف پنج کشور اول جهان قرار دارد، گسترش اکوتوریسم در بین گردشگران داخلی، موجبات توزیع مجدد درآمد و منابع مالی را در بخشهای برون شهری کشور (که معمولاً از توسعه یافتگی کمتری برخوردار هستند) فراهم می آورد.

تحقیق در زمینه مطالعه اثرات اکوتوریسم در منطقه ژئوپارک قشم از جهات مختلف و برای گروههای مختلف در جامعه حائز اهمیت است. برای دولتمردان و مسئولان کشور، تحقیق در زمینه اثرات اجتماعی - فرهنگی اکوتوریسم در منطقه ژئوپارک قشم، بدین لحاظ مهم است که بتوانند با توجه به اطلاعات بدست آمده برنامه ریزی فرهنگی و مدیریتی درست، در جهت ایجاد جوامع حمایتی، توسعه

مسکون» نام گرفته) و نیز تنوع بسیار زیاد گونه های گیاهی و جانوری کشور، پتانسیلهای گردشگری بسیار بالایی را در خود جای داده اند.

از بین تمام مناطق گردشگری ذکر شده، جزیره قشم قابلیت بررسی بیشتری دارد؛ زیرا قشم، بزرگترین جزیره خلیج فارس با مساحتی در حدود ۱۶۰۰ کیلومتر مربع، در برگیرنده اولین ژئوپارک خاورمیانه و مطمئناً از نقاط بی همتای جهان است که شامل مجموعه یی از پدیده ها و جاذبه های زمین شناختی، طبیعی، تاریخی و فرهنگی است.

بیان مسئله

ژئوپارک قشم، اولین و تنها ژئوپارک خاورمیانه است که در سال ۱۳۸۵ به ثبت شبکه جهانی ژئوپارکها رسید. در حال حاضر تنها نوزده کشور جهان ژئوپارک ثبت شده دارند که ایران نیز بواسطه ژئوپارک قشم یکی از این نوزده کشور است؛ البته این موضوع بر کسی پوشیده نیست که ژئوپارک قشم، بدلیل واقع شدن در منطقه استراتژیک خلیج فارس از اهمیت بالاتری برخوردار است. از طرف دیگر ژئوپارک قشم، بعلت قرار گرفتن در بین ژئوپارکهای شرق آسیا و اروپا، دارای موقعیت خاصی در منطقه و در بین ژئوپارکهاست. لازم به ذکر است در دی ماه سال ۱۳۹۱، ژئوپارک قشم، بدلیل ناتوانی مدیران سازمان منطقه آزاد قشم در انجام معیارهای ثبت جهانی ژئوپارک از فهرست یونسکو خارج شد؛ اما اکنون تلاشهایی برای ثبت دوباره آن در حال انجام است.

ژئوپارک، در معنا، مخفف «پارک زمین شناسی» است و به سرزمینهایی که پدیده های زمین شناسی مشخصی دارند، گفته میشود. بر پایه تعریف یونسکو، ژئوپارک یک محدوده معین جغرافیایی مشخص است که شامل چند پدیده خاص و زیبای زمین شناسی است و در آن محدوده ممکن است، علاوه بر جاذبه های طبیعی، جاذبه های فرهنگی، هنری و تاریخی نیز وجود داشته باشد. همچنین منطقه مورد انتخابی ژئوپارک باید از اجتماعات محلی برآمده باشد که در آن، میراث زمین شناسی، بخوبی و بصورت پایدار حفظ و مدیریت شود. علاوه برین منطقه مورد نظر باید مواردی، مانند

نگرشهای ساکنان، نسبت به اثرات گردشگری

نگرش ساکنان نسبت به اثرات گردشگری، یک موضوع تحقیقی بسیار گسترده است. در حالی که گردشگری، بعنوان یک فعالیت برای تولید درآمد، هم در مقیاس محلی و هم در مقیاس ملی در نظر گرفته میشود و توافقی در این بین وجود دارد. این توافق عبارتست از اینکه، حمایت از جوامع میزبان، لازمه توسعه گردشگری در یک جامعه است. استمرار این حمایت بعد از مراحل آغازین توسعه، ضرورت دارد. بطور کلی تمرکز مطالعات مربوط به نگرشهای جامعه نسبت به گردشگری، روی موضوعات گسترده‌یی است که با اثرات محیطی، اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی مرتبط است (Kuvan, 2005: 692).

نگرشها و ادراکات ساکنان نسبت به اثرات گردشگری، جنبه‌های منفعت و زیان اجتماعی و اقتصادی را بررسی میکند (Andereck et al, 2005; AP, 1992). ادراکات و نگرشها، نه تنها برای فهم اثرات واقعی گردشگری در جوامع حائز اهمیت است؛ بلکه وجود نگرشهای منفی در میان ساکنان، میتواند منجر به عدم موفقیت و توانایی نگهداری و حمایت از مقصد گردشگری شود (Belise & Hoy, 1980).

مطالعات در مورد برداشتهای ساکنان نسبت به گردشگری به دهه هفتاد میلادی برمیگردد. محاسبه جامع از مطالعه اثرات گردشگری، توسط هارالامبوپولاس و پیزام (۱۹۹۶م) انجام شد که اثرات آن را به چند گروه تقسیم کردند: «ساختار جمعیت»؛ «شغل و ساختار اشتغال»؛ «ساختار اجتماعی و الگوهای مصرف»؛ «جرم، فحشا و قمار» و «حالات فرهنگی جوامع میزبان». همچنین کرامپتون وای پی^۳ (۱۹۹۴م) پوشش گسترده‌یی از ادبیات را بر نگرش ساکنان ارائه دادند. مرور عاملهای مرتبط با نگرش ساکنان دو حوزه گسترده، نشان میدهد که میتوان آن را، بعنوان عاملهای درونی و بیرونی خلاصه کرد (Wearing, 2001). در میان متغیرهای عوامل درونی، وابستگی اقتصادی به گردشگری، یک متغیر مهمی است که متضمن ادراک

داشته باشند. این وضعیت بیشتر در مناطقی بچشم میخورد که بین شیوه و سطح زندگی گردشگران جامعه محلی، تفاوت چشمگیری وجود داشته باشد. در کشورهای در حال توسعه، این حالت ممکن است زمانی رخ دهد که مردم محلی، دریابند که گردشگری فرصتهای شغلی مناسبی ایجاد نکرده است (ترابیان، ۱۳۸۷: ۲۷-۲۸).

سنت پژوهشی اثرات گردشگری

ماتینسون و وال (۱۹۸۲م) معتقد هستند که اثرات گردشگری ناشی از یک ارتباط درونی پیچیده میان جوامع میزبان، گردشگران و محیطهای طبیعی است. این نکته برای فهم فرآیندهای پیچیده اثرات گردشگری، ضروری است. همچنین این نکته حائز اهمیت است که اصطلاح «اثرات»، با یک تغییر منفی در ارتباط نیست و آنها هر تغییری را در برمیگیرند. بر طبق ادعای ماتینسون و وال گردشگری اثرات گوناگونی بر فرهنگ و محیط مقصدهای انتخابی آنها خواهد داشت. علاوه برین ساختار درونی و ویژگیهای جوامعی که آنها از آن بازدید میکنند، نقش اساسی در نفوذ انواع اثرات گردشگری بازی میکنند.

اکثر نویسندگان بین اثرات اجتماعی- فرهنگی و اجتماعی - اقتصادی صنعت گردشگری، تمایز قائل میشوند. نرونها^۱ (۱۹۷۷م) و کلوردون^۲ (۱۹۷۹م)، جامعترین پیمایشها را در زمینه طیف تأثیرات اجتماعی - اقتصادی گردشگری، تحت شرایط متفاوت تهیه کرده‌اند. مطالعات اجتماعی- اقتصادی، در ابتدا هشت موضوع اصلی را مورد کاوش قرار میدهد: مبادله خارجی؛ درآمد؛ اشتغالزایی؛ هزینه‌ها؛ توزیع منافع؛ کنترل و مالکیت؛ توسعه؛ سود دولت. توافق قابل ملاحظه‌یی در قبال تأثیر گردشگری روی این موضوعات وجود دارد و آن این است که گردشگری بوجودآورنده مبادله خارجی، ایجاد درآمد برای کشور میزبان و ایجاد اشتغال برای افراد محلی است (Noronha, 1977: 52 - 60; Cleverdon, 1979: 39-42; de kart, 1979: 35-44).

1. Noronha
2. Cleverdon

و وار (۱۹۸۵م) از مدت زمان سکونت، بعنوان یک واحد تعلق خاطر نام برده و بیان کردند، ساکنانی که تمام عمر در یکجا سکونت داشته‌اند، بیشتر به تأثیرات اجتماعی- فرهنگی گردشگری، نسبت به ساکنانی که مدت زمان کمتری در آنجا سکونت داشتند، حساس بوده‌اند.

عوامل بیرونی، شامل ویژگیهای مقصد، مانند محیط جغرافیایی؛ یعنی موقعیت شهری - روستایی و جزیره‌یی- قاره‌یی (Liu & Var, 1986)، جایگاه گردشگری منطقه (Johnson et al, 1994)، فصلی بودن، نسبت حضور میزبانان به میهمانان داخلی و نسبت ورود گردشگران بین‌المللی است (Liu & Var, 1986; Pizam, 1978).

لازم به ذکر است که در طی ۲۵ سال گذشته، در تحقیقات متفاوتی که در آمریکای شمالی انجام شده، به جنبه‌های گوناگون ارتباط، بین پذیرش ساکنان یک منطقه و توسعه گردشگری پرداخته شده است. پیزام^۱ (۱۹۷۸م)، معتقد است تمرکز شدید منجر به پیدایش برداشتهای منفی در جامعه میزبان میشود. به بیان رتمن^۲ (۱۹۷۸م)، در توسعه گردشگری ادراکات منفی نسبت به افزایش سروصدا، زباله، ترافیک، جرم، ازدحام و افزایش قیمت وجود دارد. با وجود این، یافته‌های تحقیق، پذیرش جنبه‌های مثبت توسعه گردشگری را (که شامل توسعه در زیرساختهای محلی (Belisle & Hoy, 1980)، افزایش فرصتهای شغلی (Milman & Pizam, 1988) و افزایش فرصتهای تفریحی است) نیز نشان میدهد. متغیرهای مهم دیگر، مانند فاصله ساکنان از منطقه گردشگری (Belisle & Hoy, 1980)، تأثیر مدت اقامت ساکنان در منطقه (Liu & Var, 1986) و سن در برداشتهای و پذیرش ساکنان، در توسعه گردشگری مؤثر شناخته شده‌اند.

تنوع عواملی که به نگرشهای ساکنان شکل میدهد، داشتن یک چارچوب نظری را ضروری کرده است. این چارچوب نظری باید یافته‌های تحقیق را یکپارچه کند و منجر به فهم عمیقی از نگرشهای مثبت یا منفی ساکنان، نسبت به گردشگری شود؛

مثبت ساکنان از اثرات و برداشتهای مطلوب، نسبت به توسعه گردشگری در اکثر مطالعات شناخته شده است (Pizam, 1978). همچنین نتایج برخی مطالعات نشان میدهد که سایر ویژگیهای جمعیت‌شناختی، میتواند موقعیت ساکنان را نسبت به گردشگری پیش‌بینی کند. بر طبق این نتایج، کسانی که نگرش مثبت‌تری نسبت به توسعه گردشگری در یک منطقه دارند، معمولاً از قشر جوان و تحصیلکرده هستند. همچنین بطور مشابه شواهدی وجود دارد که ساکنان مرد در مقایسه با ساکنان زن، بیشتر از این موضوع حمایت میکنند (Pizam, 1978; Mason & Cheyne, 2000).

قومیت، عامل جمعیت‌شناختی دیگری است که بر برداشتهای ساکنان (بطور خاص، در مورد موضوعاتی که با اثرات فرهنگی گردشگری مرتبط است)، در برخی مطالعات تأثیر میگذارد (Liu & Var, 1986). با وجود این، در حالی که برخی محققان، تفاوت‌های مهمی را بین ویژگیهای پاسخگویان که با عقاید مثبت و منفی آنها نسبت به گردشگری در یک منطقه همراه است، گزارش کرده‌اند؛ اما دیگران (King et al, 1993) نتیجه گرفته‌اند که متغیرهای اجتماعی - جمعیت‌شناختی، هیچ نقشی در شناسایی عوامل اصلی در نگرشهای ساکنان ندارند. این تفاوت در نتایج تحقیق، میتواند به ویژگیهای منحصر بفرد جمعیت، در مکانهایی که مطالعات گوناگون در آن انجام میشود، نسبت داده شود.

اثرات گردشگری، توسط موقعیتهای خاص مقصدها، تحت عنوان آنچه که گردشگران و میزبانان در تعامل با یکدیگر قرار میگیرند، شکل میگیرد (Tosun, 2002).

درجه تماس با گردشگران (King et al, 1993; Weaver & Lawton, 2001)، مجاورت با منطقه گردشگری (Weaver & Lawton, 2001)، نگرانی جامعه و تعلق خاطر به جامعه، رضایت جامعه و نگرش بوم‌محوری (Gursoy et al, 2002)، بعنوان عوامل دیگری یافت شده‌اند که بر نگرشهای مبتنی بر گردشگری تأثیر میگذارند. تعلق خاطر، بطور مختلف در مطالعات محدودی که از آن، بعنوان «ارتباطی با نگرش بسوی گردشگری» نگاه شده، اندازه‌گیری شده است. شلدن

1. Pizam
2. Rothman

یعنی کسانی که در قبال آنچه به گردشگران عرضه میکنند یا هزینه‌هایی که متقبل میشوند، منافع کافی بدست می‌آورند و از نتیجه این مبادله، خشنود و راضی هستند و در صورت عکس این قضیه، ناراضی و نگران خواهند بود.

در حقیقت، عوامل زیادی علاوه بر سطح توسعه گردشگری و تعادل سود و زیان درک شده، وجود دارند که نگرش محلی نسبت به گردشگری را تحت تأثیر قرار می‌دهند. لیندبرگ و جانسون (۱۹۹۷ م.)، استدلال کردند که متغیرهای دموگرافیک نگرشها را بطور غیرمستقیم از طریق ارزشها تحت تأثیر قرار می‌دهند. سایر مطالعات، اداراکات و نگرش گردشگری را با ویژگیهای فردی مرتبط کرده است، مانند سطح تماس آنها با گردشگری (Leon, 2004)، وابستگی اقتصادی (Milam & Pizam 1978; Pizam 1988)، مدت اقامت در اجتماع (Liu & Var, 1986)، جنسیت (Mason & Cheyne, 2000)، قومیت (Liu & Var, 1986) و سطح تحصیلات (Heinen & Meh., 2001). چنین پیچیدگیهایی نشان می‌دهند که راه زیادی تا رسیدن به یک فرمول ثابت و مجموعه‌یی از شاخصها برای گردشگری موفق اقتصادی و اجتماعی مورد نیاز است (Diedrich, 2006: 81-82).

روش‌شناسی

این پژوهش با استفاده از روش «نظریه مبنایی» - بمنزله یکی از راهبردهای تحقیق کیفی- و «شیوه هدفمند»^۱ انجام شده است. تکنیک گردآوری داده‌ها نیز براساس مصاحبه عمیق است.

در این تحقیق با هجده نفر از ساکنین بومی قشم و روستاهای تابعه که از نظر سن، سطح تحصیلات و نیز مشاغل گوناگون متفاوت بودند و در تماس با طبیعت‌گردها قرار داشتند، مصاحبه شد. در این مطالعه برای تحلیل و تفسیر داده‌ها از روش کدگذاری نظری استفاده شده است. در این روش، تحلیل داده‌ها با سه روش کدگذاری باز، محوری و انتخابی صورت می‌گیرد. در مرحله کدگذاری محوری، مقولات

اما فقدان تئوری دقیق و انتخاب روش‌شناسیهای متفاوت در سنجش پذیرشها، منجر به یک دیدگاه چندوجهی در برابر یک دیدگاه واحد شده است. روش‌شناسی که در مطالعات مورد استفاده قرار گرفته است، بطور قابل ملاحظه‌یی زیاد است و اطلاعات بدست آمده به خوانندگان اجازه قضاوت در مورد تناسب و شایستگی نمونه‌های انتخاب شده را نمیدهد. در نتیجه، پیشرفت کمی در توسعه چارچوب مفهومی وجود دارد. استفاده از تئوری «تبادل اجتماعی»، برای پیش‌بینی نگرشهای ساکنان، توسط ای پی (۱۹۹۲ م.) پیشنهاد شد که تلاشی برای رسیدن به یک چارچوب نظری است.

نظریه تبادل اجتماعی

نظریه «تبادل اجتماعی» در سال ۱۹۹۲ م. توسط ای پی، بعنوان یک توضیح نظری از نحوه نگرش محلی در برابر رشد و توسعه گردشگری ارائه شد. او اینگونه استدلال کرد که نگرشها، تحت تأثیر ادراکات از منافع مثبت مرتبط با توسعه گردشگری قرار دارند. از زمان مطالعات ای پی در سال ۱۹۹۲ م. تاکنون، نظریه تبادل اجتماعی بصورت یک نظر گسترده مرجع، برای توضیح نگرش محلی به حوزه گردشگری قلمداد میشود.

نظریه تبادل اجتماعی، بیشتر از جانب مطالعاتی تأیید میشود که نگرش مثبت، نسبت به توسعه گردشگری را با سود شخصی در منافع اقتصادی خاص پیوند می‌دهند. کینگ و همکارانش معتقدند، کسانی که از فعالیتهای گردشگری منافع شخصی کسب میکنند، آن را خیلی مثبت ارزیابی میکنند؛ اما کسانی که منافع شخصی عایدشان نمیشود، نسبت بدان یک نگرش منفی دارند (King et al, 1993: 445).

پژوهشگران دیگر نیز تأیید کرده‌اند که میزان وابستگی افراد به درآمدهای گردشگری در دیدگاه آنان نسبت به توسعه این صنعت تأثیرگذار است. نتایج برخی مطالعات، یک رابطه مثبت را بین پذیرش گردشگران، توسط ساکنان و وابستگی اقتصادی آنها به این صنعت نشان داده است (Teye et al, 2002: 68).

این نتایج با نظریه تبادل اجتماعی قابل توجیه است؛

۱. شیوه نمونه‌گیری از نوع هدفمند، نمونه‌یی است که محقق برای پاسخ به پرسشهای پژوهش خود، بدان نیاز دارد.

نمونه‌گیری آماری، نمونه و ساختار نمونه از پیش تعیین شده نیست؛ بلکه گام به گام در میدان تحقیق و در حین گردآوری داده‌ها شکل داده میشود. برین اساس، مصاحبه‌شوندگان، بصورت هدفمند از میان ساکنان محلی قشم انتخاب شدند. مصاحبه تا رسیدن به یک نظریه کامل ادامه یافت. مشخصات مصاحبه‌شوندگان در جدول شماره ۱ آمده است.

اولیه به مقولات اصلی تبدیل شدند و مقولات اصلی در یک رابطه پارادایمی با شرایط علی، زمینه‌یی، پیامدی و کنشی قرار گرفتند (استراس، ۱۳۸۵: ۹۷). در این مرحله، پانزده مقوله اساسی بدست آمد.

در روش نظریه‌پردازی داده محور، برخلاف منطق

جدول شماره ۱: مشخصات مصاحبه‌شوندگان ساکنان بومی قشم

ردیف	نام	سن	تحصیلات	شغل	محل سکونت	محل مصاحبه
۱	ابراهیم	۲۷	لیسانس	معلم	روستای مسن	هتل دریا
۲	اسماعیل	۴۷	پنجم ابتدایی	مأمور انتظامات	روستای طبل	جنگلهای حرا
۳	راحله	۲۵	پنجم ابتدایی	صنایع دستی	روستای شیب دراز	کارگاه صنایع دستی
۴	سمیره	۲۴	پنجم ابتدایی	صنایع دستی	روستای برکه خلف	کارگاه صنایع دستی
۵	جمیله	۳۱	اول راهنمایی	صنایع دستی	روستای برکه خلف	کارگاه صنایع دستی
۶	مریم	۱۸	اول راهنمایی	صنایع دستی	روستای برکه خلف	کارگاه صنایع دستی
۷	جمال	۴۵	بی سواد	ماهگیر	طبل	جنگلهای حرا
۸	سعید	۳۱	دیپلم	راننده	قشم	جزایر ناز
۹	عبدالله	۴۴	پنجم ابتدایی	ناخدا	سوزا	لنج بندرعباس تا قشم
۱۰	رحمت	۴۷	پنجم ابتدایی	مأمور انتظامات	چاهو	تنگه چاهکوه
۱۱	عبدالعزیز	۲۴	اول راهنمایی	صنایع دستی	طبل	جنگلهای حرا
۱۲	هاشم	۲۷	دیپلم	راهنمای تور	قشم	آژانس گردشگری
۱۳	مصطفی	۳۷	سوم راهنمایی	راننده	قشم	بازار
۱۴	فاروق	۱۹	دیپلم	املاک	قشم	پلاژ سیمین
۱۵	احمد	۴۰	پنجم ابتدایی	راهنمای تور	قشم	دره ستاره‌ها
۱۶	رشید	۲۸	پنجم ابتدایی	ملوان	هنگام	جزیره هنگام
۱۷	عبدالغفور	۴۱	راهنمایی	رستوران	قشم	رستوران
۱۸	قادر	۳۰	سوم راهنمایی	راننده	لافت	بازار

یافته‌های تحقیق

قشم است. بر اساس تحلیل در کدگذاری باز و محوری، اثرات اکوتوریسم در پانزده مقوله خلاصه شده است که میتوان آنها را به دو دسته تبعات مثبت و منفی تقسیم‌بندی کرد. همچنین در این راستا تلاش شد، در ارائه داده‌ها از یکسونگری، پیش‌داوری و تسلط دیدگاه محقق، اجتناب ورزیده و همه ابعاد، مورد مطالعه و دقت قرار گیرد. در اینجا ارائه داده‌ها، ابتدا از پدیده مرکزی آغاز و سپس بترتیب شرایط علی، زمینه، شرایط مداخله‌گر، استراتژی‌های (رویکردهای) کنش / کنش متقابل و در نهایت پیامدها بیان میشوند:

این بخش تحقیق از مدل الگویی «نظریه مبنایی» که در قسمت روش‌شناسی بیان شد، تبعیت میکند. در این پژوهش پس از مطالعه دقیق داده‌ها و بررسی تفاوتها و شباهتها، مقوله‌های اصلی، ساخته‌شده و در نهایت، برآیندی از پدیده، عوامل، زمینه، عوامل مداخله‌گر، استراتژی و پیامد شناسایی شدند.

نتیجه حاصل از مرحله کدگذاری انتخابی، نشان میدهد که ایجاد اشتغال فصلی، مهمترین اثر اکوتوریسم در منطقه

الف) پدیده مرکزی^۱

اثرپذیری متفاوتی از ورود طبیعت‌گردها و صنعت طبیعت‌گردی داشته باشد. مصطفی (یکی از مصاحبه‌شونده‌ها) در مصاحبه خود، وقتی قصد داشت از اثرات طبیعت‌گردی در منطقه محل سکونت خود سخن بگوید، بخوبی به این مسئله اشاره کرد:

الان چند ساله که طبیعت‌گرد، تو منطقمون می‌یاد و میره. فعلاً که ضرر خاصی نرسونده. هرچی بوده خیر و برکت بوده. مردم یه ذره درآمدشون افزایش پیدا کرده؛ اما خوب آدم از چند ساله دیگه خبر نداره، ممکنه نظر آدم عوض بشه؛ اما الان که از وجود اون‌ا راضی هستیم.

اثرات طبیعت‌گردی در منطقه قشم را بعنوان پدیده مرکزی، در ابعاد گوناگون میتوان مورد توجه قرار داد. شاید متداولترین مسیر، برای طرح اثرات طبیعت‌گردی در منطقه قشم، تقسیم‌بندی آنها به آثار مثبت و منفی است. پاسخهای ارائه‌شده توسط بومیان در جدول شماره ۲ طبقه‌بندی شده است. این تفکیک، بطور کامل و صددرصد، قابل تحقق نیست؛ زیرا اثرات طبیعت‌گردی در بازه‌های زمانی مختلف ممکن است، برای افراد متفاوت باشد؛ بعبارت دیگر اثر طبیعت‌گردی در شرایط و زمینه‌های متفاوت، میتواند

جدول شماره ۲: اثرات طبیعت‌گردی در قشم، بعنوان یک پدیده مرکزی

تبعات مثبت	تبعات منفی
۱. ایجاد اشتغال فصلی، بعنوان مهمترین اثر	
۲. رونق بازار	
۳. احیای صنایع دستی	
۴. آگاهی بومیان نسبت به وجود سایتهای ژئوپارک	
۵. اجتماعی‌تر شدن بومیان	۱. زوال زیست‌محیطی
۶. ایجاد اوقات فراغت برای جوانان	۲. طرح موضوعات تفرقه‌انگیز مذهبی
۷. تبادل فرهنگی	۳. تغییر سطحی در پوشش
۸. یادگیری زبان فارسی	
۹. افزایش سطح تحصیلات	
۱۰. تمجید و غرور	
۱۱. افزایش تلاش در جهت بهبود وضعیت محیط‌زیست	
۱۲. توسعه زیرساختها	

در ادامه به هریک از این آثار، بر حسب تبعات مثبت و منفی اشاره میشود:

• تبعات مثبت

۱. ایجاد مشاغل فصلی

وقتی جوامع در متن برنامه‌های اکوتوریسم قرار میگیرند، فرصتهای شغلی برای آنها ایجاد میشود. اگرچه اکثر این شغلها فصلی، غیرتخصصی و با دستمزد پایین هستند (Vaughan & Long: 1982).

در قشم شاهد پیدایش شغلهای فصلی هستیم که همه مصاحبه‌شوندگان بنوعی بدان اشاره میکنند. درست است که در تحقیقات مختلف، اشتغال فصلی، در مقابل اشتغال دائم، چندان مطلوب نیست؛ اما همین که چند ماه از سال، این افراد منبع درآمدی پیدا میکنند، میتواند بعنوان یک اثر مثبت تلقی شود. بیشتر این شغلها، مشاغل خدماتی محسوب میشوند؛ یعنی در ارتباط با تأمین نیازهایی است که بطور مستقیم نیازهای روزمره گردشگران را برطرف میسازد. در بسیاری از موارد، میزان دستمزدها پایین است؛ ولی با وجود این، زمینه پویایی اقتصاد محلی را فراهم آورده است. از شغلهایی که در اثر ورود گردشگر و ثبت ژئوپارک در منطقه بوجود آمده است،

1. Central Phenomenon

ایجاد درآمد شده است، بیشتر مشغول به کارهای خدماتی هستند و شغل‌های خیلی مهمی ندارند. بیشتر اونا یا راننده تاکسین یا از اونا در خانه‌هایشان پذیرایی میکنند و یا اونا را سوار قایق‌هاشون میکنند و یه چرخ میزنن و پولی گیرشون می‌یاد.

۲. رونق بازار

بدون شک، ورود گردشگر به هر منطقه، باعث رونق کار مغازه‌ها و خریدوفروش در آنجا میشود، بخصوص قشم که بسیاری از گردشگران، بقصد خرید به منطقه سفر میکنند. مریم، هجده‌ساله که در یک کارگاه صنایع دستی در قشم کار میکند، در این مورد میگوید:

وضع اقتصادی بهتر شده؛ مثلاً توریست‌ها میرن بازارهای قشم، جنس میخرن. هر چی اونا بیشتر جنس بخرن، خوب بنفع بومیان جزیره است.

۳. احیای صنایع دستی

امروز به کمک تلاش‌های صورت گرفته در جزیره، قشم را میتوان، بعنوان یکی از مراکز خرید نوپا و فعال صنایع دستی کشور برشمرد. بخش بزرگی از صنایع دستی قشم عبارتند از: عودسازی، برقع‌سازی، تکه‌دوزی، توربافی، تولید و تکمیل محصولات کاربردی جدید با استفاده از سوزن‌دوزیهای سنتی قشم، خوس‌دوزی (نوعی سوزن‌دوزی)، سبببافی، شک‌بافی (نوعی از هنر برای تزئین لباس)، صنایع دریایی تاکسیدرمی آبزیان (کار با انواع صدف)، طراحی و بافت نقش روی گونی، طراحی و ساخت زینت‌آلات برای منازل، طراحی و ساخت عروسک‌های دست‌ساز خمیری، طراحی و ساخت لنج‌های مینیاتوری، طراحی و ساخت وسایل کاربردی با استفاده از سیس خرما، عروسک‌سازی با پارچه، قالببافی، گرگوربافی (قفسهای ماهیگیری ساخته‌شده از سیس فلزی گالوانیزه و بشکل یک نیم‌کره)، گلابتون‌دوزی، گلسازی، گلیم‌بافی، منبت، معرق و مشبک روی چوب، نگارگری، سفالگری و غیره. نمونه‌هایی از تولیدات صنایع دستی قشم را میتوان در تعدادی از فروشگاه‌های تازه‌تأسیس صنایع دستی قشم و نیز در قفسه‌های برخی از فروشگاه‌های سایر نقاط کشور مشاهده کرد (دریایی، ۱۳۸۶: ۱۴).

میتوان به خدمات حمل و نقل، خدمات اقامتی، خدمات پذیرایی، آگاهی‌دهی و راهنمایی مسافر، قایقرانی و گشت مسافر و استخدام مأمور محافظت از ژئوپارک اشاره کرد.

ورود طبیعت‌گردها به منطقه ژئوپارک قشم سبب شده، بعضی از ساکنان بومی از شغل‌های قبلی خود که اکثراً ماهیگیری و کار با لنج بوده، دست بکشند و به کارهایی مثل رانندگی و راهنمایی مسافر بپردازند.

مصطفی، راننده بومی قشم معتقد است:

زمانی که توریست زیاد می‌یاد، اکثر بومیان در کنار کارهایی که دارن، رانندگی هم میکنند که یه کسب درآمدی هم براشون هست.

یکی از مواردی که اکثر بومیان بدان اشاره کردند، افزایش تعداد قایق‌ها و درآمدزایی از آنهاست. اسماعیل، مأمور انتظامات جنگلهای حرا در مورد زیاد شدن تعداد قایق‌ها برای حمل‌ونقل و گشت گردشگران، اینگونه بیان میکند:

قبلاً روزی دو تا سه تا بیشتر قایق نمی‌اومد اینجا؛ اما الان با ورود توریست‌ها، اون سه تا قایق شده، ۱۵۰ تا قایق. از همین قایق‌ها مردم درآمد دارند.

پس از ثبت ژئوپارک قشم توسط یونسکو، سازمان منطقه آزاد قشم، برای هر کدام از سایت‌های ژئوپارک از جمله تنگه چاهکوه، دره ستاره‌ها، غارنمکدان و...، مسئول حفاظت از آنها، با لباس مخصوص از اهالی بومی قشم استخدام کرد که این عمل منجر به اشتغال‌زایی بومیان، در زمینه طبیعت‌گردی شده است.

مسئله بعدی در مورد اشتغال‌زایی اکوتوریسم، شیوه عملکرد جوامع محلی است؛ بطور نمونه مشاغل مدیریتی و مالکیتی کمی در این بخش وجود دارد. گردشگری، همیشه شغل‌های خدماتی زیادی داشته است؛ گردشگری فعالیتی است که بر روی اشتغال و خدمات تمرکز دارد. ابراهیم در تأیید این مطلب بیان میکند:

بیشتر بومیانی که با این طبیعت‌گردها در تماسند و برایشان

تنگه چاهکوه. یکی از سایتهای گردشگری ژئوپارک قشم؛ عکس از: افسانه احسانی و نیما آذری

اما متأسفانه بیشتر بومیان منطقه قشم؛ حتی آن کسانی که در مجاورت سایتهای طبیعی ثبت شده از طرف یونسکو زندگی میکنند، هیچ شناختی نسبت به وجود چنین سایتهایی ندارند؛ اما طبق یافته‌های این تحقیق، آگاهی بومیان، بدنبال آشنایی با این گردشگران، نسبت به جاذبه‌های طبیعی قشم افزایش پیدا کرده است؛ بعنوان نمونه، ابراهیم، راننده بومی منطقه معتقد است:

وجود طبیعت‌گردها باعث شده که فهم و دانش ما بالاتر بره، چون تلویزیون که به ما نگفته مدرسه هم که نگفته.

۵. اجتماعی‌ترشدن بومیان

یکی از آشکارترین اثرات اجتماعی-فرهنگی طبیعت‌گردی در منطقه ژئوپارک قشم، اجتماعی‌ترشدن بومیان، بخصوص زنان است. نیمی از جمعیت قشم را زنان تشکیل میدهند که از جمله مزیت‌های نسبی و بسیار ارزشمند جزیره هستند و بسهم خود میتوانند، نقش بسزایی در پیشرفت و اعتلای قشم داشته باشند. بانوان قشم، زانی صبور و محبوبند که بیشتر به اموری، مانند خانه‌داری مشغولند و کمتر فضای اجتماعی برای آنها باز است که بتوانند استعدادهای خود را شکوفا کنند. صنعت طبیعت‌گردی در چند سال اخیر فضایی را برای فعالیت در اجتماع و ارتباط آنها با انسانها و فرهنگهای مختلف گشوده

احیای صنایع دستی از مواردی است که بسیار شایان توجه است. راحله، سرپرست بخش صنایع دستی روستای شیب‌دراز قشم در این مورد میگوید:

قبلاً از مردم سفارش می‌گرفتم؛ اما از زمانی که «خانم احسانی و خانم دره‌شوری»^۱ برای آموزش زنان قشم آمدن، خیلی صنایع دستی اینجا پیشرفت کرد. خیلی از چیزها را به ما آموزش دادن، آنها خیلی مؤثر بودن. کارهای صنایع دستیمون، تبدیل به چیزهای دیگه مثل مانتو، جاموبالی، شال و اینا شد. خانم احسانی خیلی زحمت کشید. خانم دره‌شوری هم خیلی تلاش کرد که ما را معرفی کنه به سازمان «UNDP» که از ما حمایت کنن. از طرف این سازمان اومدن یه گروه سی نفره تشکیل دادن و از ما خواستن که این کارها رو تبدیل کنیم به جاموبالی و شال. هدف این سازمانها این است که تا زمانی که به مرحله خودکفایی برسیم از ما حمایت کند. بعد خود ما از پروژه حمایت کنیم.

۴. آگاهی بومیان نسبت به وجود سایتهای ژئوپارک

ساکنان محلی، بهترین انتخاب برای امور گردشگری هستند؛ زیرا آنها محیط‌زیست منطقه را بخوبی میشناسند؛

۱. دو تن از کارمندان موسسه آوای طبیعت پایدار

برنامه‌ریزی دقیق و صرف هزینه، بویژه از سوی سرمایه‌گذار است. در حال حاضر، اقدامات بسزایی در این زمینه صورت نگرفته است؛ اما مردم قانع قشم تنها همکلام شدن و معاشرت با طبیعت‌گردها را شیوه‌ی برای گذران اوقات فراغت خود تلقی میکنند.

جمیله در تأیید این مطلب میگوید:

خوب میدونی که روستای ما کنار دره ستاره‌هاست. توریست که می‌یاد، روستامون شلوغتر شده، قشنگتر شده. با مردم بیشتر ارتباط برقرار میکنیم. ما با اونا صحبت میکنیم. اونا با ما صحبت میکنن رفت و آمد بیشتر شده. مردم هم از بی‌حوصلگی دراومدن؛ یعنی یه اوقات فراغت برای مردم اینجا شده.

۷. تبادل فرهنگی

در یک حالت کلی، گردشگری از چشم‌انداز اجتماعی- فرهنگی، میتواند حالت تعامل و تبادل و یا تدافعی- تهاجمی داشته باشد. بیشتر مصاحبه‌ها حاکی از آن است که در قشم، شاهد یک تبادل فرهنگی بین ساکنان بومی و طبیعت‌گردها هستیم. رشید، یک ملوان بومی در این مورد، میگوید:

ورود طبیعت‌گردها در اینجا باعث تبادل فرهنگی شده از همدیگه چیز یاد میگیریم؛ مفیده. اونا از فرهنگ و جاذبه‌های خودشون برای ما صحبت میکنند. ما هم در مورد دیدنیهای خودمون برای اونا صحبت میکنیم.

از آنجایی که گردشگری، یک صنعت و فرهنگ تأثیرگذار و تأثیرپذیر بشمار می‌آید، میتواند تفاهمی را بین افراد و فرهنگها

جنگل حرا. یکی از سایتهای گردشگری ژئو پارک قشم؛ عکس از: افسانه احسانی و نیما آذری

است. سمیره که در کارگاه صنایع دستی قشم، مشغول بکار است، میگوید:

ما قبلاً نمیتونستیم با کسی صحبت کنیم؛ اما الان خیلی اجتماعی شدیم. در مورد کارهامون صحبت میکنیم، توضیح میدیم، خیلی مؤثر بوده.

۶. ایجاد اوقات فراغت برای جوانان

صنعت گردشگری با اوقات فراغت گره خورده است. چنانچه در نیمه دوم قرن بیستم میلادی، یکی از دلایل گسترش این صنعت را باید افزایش اوقات فراغت خانواده‌ها دانست که بطور عمده حاصل پیشرفتهای تکنولوژیک در اوایل قرن اخیر بوده است.

فراهم کردن امکانات مربوط به تفریحات سالم از زیرساختهای مهم رونق گردشگری است که این نیز در گرو

دره ستاره‌ها. یکی دیگر از سایتهای گردشگری ژئو پارک قشم؛ عکس از: افسانه احسانی و نیما آذری

به اعمالی قابل لمس منتهی میشوند. بیشتر افراد از داشتن محیط زندگی خویش احساس غرور نمیکنند و آنچه را که در محیط اطرافشان وجود دارد، متعلق بخود نمیدانند. اغلب، این بیگانگان هستند که با یک دید نو، به محیط نگاه میکنند و به آن ارج مینهند. این پدیده هم در شهرهای بزرگ و هم در مناطق دورافتاده صادق است.

اهالی بومی منطقه قشم، گاهی از هیجان غریبه‌ها در مورد منابع طبیعی و فرهنگشان شگفت‌زده میشوند و در موارد زیادی پس از تبلیغات بین‌المللی، با دیدی جدید به محیط اطراف خود، نگاه میکنند و به داشتن چنین محیطی با حیات وحش آن افتخار میکنند. حال اگر این صنعت در کنترل و مشارکت جوامع محلی، عملکردی صحیح داشته باشد، بخاطر داشتن یک چنین جاذبه فرهنگی، به افتخاری بالاتر منجر خواهد شد؛ همان فرهنگی که گردشگران در پی یادگیری و شناخت آن هستند. به بیان عبدالله، ناخدای لنج: همین جشنواره‌هایی که در روستای لافت برگزار میشه یا مراسم صیادی، دریانوردی نوروز صیادها که در روستای سلخ انجام میشه، همگی باعث شده که مردم به داشته‌های خودشان احساس افتخار بکنند.

۱۱. تلاش برای بهبود وضعیت محیط‌زیست

در نتیجه رشد تمجید و احساس غرور، تلاش برای حفاظت از محیط‌زیست افزایش می‌یابد. زباله‌ها از سطح خیابان جمع‌آوری میشوند، مردم محلی در مورد حفاظت از محیط‌زیست بیشتر آگاهی پیدا میکنند و عادات منفی روزمره خود را بواسطه گردشگری تغییر میدهند. هاشم، راهنمای تور، اینگونه توضیح میدهد:

مسئله مهمی که من از طبیعت‌گردها آموختم، اینه که محیط زیستمون رو پاکیزه نگه داریم. روستاهای اینجا جمعیتی نداره؛ ولی فرهنگ دارن. واسه تمیز نگاه داشتن روستاها میکوشن؛ مثلاً همین برکه خلف تا دو سال پیش از نظر تمیزی، اولین روستا در استان هرمزگان بود؛ ولی الان می‌بینید روستاهای دیگر هم برای بهتر شدن روستاهای خودشان بیشتر تلاش میکنند. فکر کنم روستای گورزین پارسال تمیزترین روستا شناخته شد.

پرورش دهد و باعث ایجاد تغییرات فرهنگی، بین میزبانان و میهمانان شود. به همین دلیل، فرصتها برای افراد افزایش پیدا کرده تا بدینوسیله، تفاهم مشترک پیدا کرده و از پیشداوریها در مورد هم بکاهند (Chawla, 2006: 212). ابراهیم، در گفتگوهایی که با دوستان بومی خود داشته، معتقد است که طبیعت‌گردی، علاوه بر آشنایی فرهنگها با یکدیگر، باعث کاهش قضاوتها و پیشداوریها در مورد دیگران نیز شده است: وقتی با بعضی از دوستان صحبت میکنم، اونا میگن ما قبل از اینکه این طبیعت‌گردها رو ببینیم، یه تصور دیگه‌یی از اونا داشتیم؛ فکر میکردیم، یه چیز جداافتته‌یی از ما هستن؛ اما الان وقتی می‌بینیمشون دیگه اون تصور قبلی وجود نداره. با هم خیلی راحتیم.

۸. یادگیری زبان فارسی

نرم‌شدن موضع مردم ساکن شهر یا کشور میزبان، برای پذیرفتن و یادگیری زبانهای دیگر، بمنظور برقراری ارتباط بیشتر با گردشگران، یکی از اثرات مثبت دیگر گردشگری است. در قشم شاهد این هستیم که بومیان در اثر برخورد و گفتگو با گردشگران، زبان فارسی را بهتر از گذشته صحبت میکنند. جمیله در این مورد میگوید:

ما زبانمون تلفیقی از عربی و انگلیسی و فارسیه؛ مثلاً به فنجون میگیم، کاپ، به لیوان میگیم گلاس. ما زبان مخصوص خودمون رو داریم؛ اما در ارتباط با این طبیعت‌گردها زبان فارسیمون روانتر شده.

۹. افزایش سطح تحصیلات

اغلب مصاحبه‌شوندگان، علاقه جوانان، به ادامه تحصیل و افزایش آگاهی نسبت به دنیای اطراف را، یکی از اثرات ورود صنعت طبیعت‌گردی میدانستند. مریم در این مورد میگوید: از زمانی که این طبیعت‌گردها اومدن، بچه‌ها بیشتر درس می‌خوانن. بعضی‌هاشون دوست دارن، جهانگرد بشن. من چند تا از دوستان مدیریت جهانگردی خوندم. کلاً علاقه‌شون به درس، به کار، به بیرون رفتن، دنیا رو گشتن، خیلی بیشتر شده.

۱۰. تمجید و غرور

تمجید و غرور، سودهایی غیرقابل لمس هستند؛ اما

اکولوژیکی مقاصد گردشگری، سبب تخریب آن میشوند و توازن اکوسیستم موجود را بر هم میزنند. تخریب زیست‌بومهای موجود، بواسطه استفاده بی‌رویه و نادرست گردشگران و توسعه نامناسب فعالیتهای گردشگری رخ میدهد و گاهی نیز با کاهش منابع طبیعی همراه است. محیطهای ساحلی، دریایی، کوهستانی و بیابانی، انواعی از نواحی گردشگری هستند که در معرض خطرات زیست‌بومی قرار دارند (پاپلی یزدی، ۱۳۸۵: ۲۲۵).

ناخدای لنج در ارتباط با این موضوع اینگونه توضیح میدهد:

بعضی از این مسافرها علفها را له میکنند؛ به محیطزیست لطمه میزنن. زمانیکه علفهای اون بومیها له میشه، ضرر میکنند، چون بعد از چند سال که بارون می‌یاد، علفها در می‌یاد، اونا دلشون خوشه به همین علفها. وقتی له میشن ضرر میکنند.

ریختن زباله و احترام نگذاشتن به پاکیزگی محیطزیست، یک پدیده ناخوشایندی است که در اکثر مناطق طبیعی مشاهده میشود و قشم هم از آن مستثنی نیست. هاشم، راهنمای تور قشم، در این مورد میگوید:

توریستها مراعات نمیکنن و در همه جا آشغال میریزن؛ حتی من دیدم که در دره ستارها هم آشغال میریزن، این اصلاً خوب نیست. آشغال در زیر خاک مدفون میشه و ضرر به محیط میزنه.

۲. طرح موضوعات تفرقه‌انگیز مذهبی

باورهای مذهبی از جمله عمیقترین احساسات هر قوم و ملتی است. در بسیاری از کشورها، باورهای مذهبی، قویترین عوامل مؤثر در رویارویی مردم با زندگی را شکل میدهند. هر جا یک مذهب، بشکلی قوی نهادینه شده باشد، میتواند نقش بزرگی در زندگی مردم یک کشور ایفا کند. در واقع تفاوت اندکی بین دین و سیاست وجود دارد (داس ویل، ۱۳۷۸: ۱۹۹). دین همواره نقشی حیاتی در تقویت حس هویت ملی داشته است. انگلیسی‌بودن؛ یعنی مسیحی‌بودن، اهل کشور مالی‌بودن؛ یعنی مسلمان‌بودن، بالینزی‌بودن؛ یعنی هندو بودن. در اینجا باید به این مطلب اشاره شود، هنگامی که

روستای برکه خلف، چنان در پاکیزگی محیطزیست میکوشد که چند سال، بعنوان تمیزترین روستای قشم شناخته شد و از طرف یونسکو به تک‌تک اعضای آن جوایزی نفیس اهدا شد. احمد، راهنمای تور قشم، در این مورد میگوید:

از طرف یونسکو نفری دو میلیون تومان، به ۳۱۴ نفر روستای برکه خلف جایزه دارند، چون تمیزترین روستا شناخته شده است.

۱۲. توسعه زیرساختها

احداث راهها، جاده‌ها و خاکریزها، آسفالت جاده‌ها و معابر، بهداشت و تأمین آب شرب سالم، آموزش، انرژی و امنیت از زیرساختهایی هستند که دولت برای ایجاد و گسترش گردشگری در یک منطقه، باید در اندیشه تأمین آنها باشد. زیرساختهای ذکر شده، نه تنها برای توسعه کسب‌وکار گردشگری ضرورت دارند و بر توسعه آن مؤثرند؛ بلکه مردم محلی و محیط طبیعی نیز از تأمین آن بهره خواهند برد.

بعضی از بومیان منطقه ژئوپارک قشم، ورود گردشگران را عاملی برای احداث زیرساختها از جمله احداث جاده و آسفالت‌کشی در روستاهای محدوده ژئوپارک میدانند. عبدالله، ناخدای لنج در این مورد بیان میکند:

هر چی این توریستها بیشتر بیان، دولت بیشتر به ما میرسه. اون چیزی که توریست نیاز داره، دولت انجام میده؛ مثلاً اون موقع جنگل حرا، فقط یه جنگلی بود؛ اما الان دیگه همه چیزشون فرق میکنه. جاده درست کردن، آبرسانی‌شان، آب شیرین‌کن‌شان؛ یعنی تصفیه آب، برق‌کشی‌شون. الان، بیشتر رسیدگی میشه. قبلاً خوب کمتر رسیدگی میکردن. کمتر شناخت داشتن؛ مثلاً اون موقع اگه میخواستی بری جنگلهای حرا تا زانو تو گل میرفتی. اون موقع، بومیها میرفتن برای دامهاشون غذایی آوردن؛ اما الان آسفالت‌شده، خیلی فرق کرده، یه مکان گردشگری شده، یه منفعتی هم برای بومیها شده.

• تبعات منفی

۱. زوال زیست‌محیطی

گردشگران در برخی موارد با تأثیرگذاری بر محیطهای

منطقه است. پوشاک هر جامعه‌ی مختص آن جامعه و تابع فرهنگ حاکم بر آن است. بر طبق آنچه که در بخش نظری در مورد آن بحث شد، یکی از اثرات اجتماعی- فرهنگی بسیار مهم گردشگری، اثری است که از آن بعنوان «اثر نمایشی» یاد میشود. این اثر، بستگی به تفاوت‌های مشهور بین گردشگر و جامعه میزبان دارد. در اثر نمایشی، تنها مشاهده گردشگران باعث بوجود آمدن تغییرات رفتاری در جامعه میزبان خواهد شد (Williams, 1998). یکی از این آثار، میتواند تغییر در سبک پوشش باشد. بر طبق مصاحبه‌های انجام شده، تغییراتی در نوع پوشش بومیان، مخصوصاً بومیانی که در خود قشم زندگی میکنند، رخ داده است. در روستاهای قشم کمتر شاهد این تغییرات هستیم.

در تأیید این موضوع ناخدا عبدالله بیان میکند:
لباس پوشیدن خیلی عوض شده؛ مثلاً قبلاً همه از این لباس عربیها میپوشیدن؛ اما خیلی از روستاها که بری، همون لباسها رو میپوشن؛ اما خود قشم و درگاهان و اینا دیگه که همه لباس شهرستانی میپوشن، بلیز و شلوار.

ب) شرایط علی

واژه «علی» به حوادث یا وقایعی دلالت دارد که بوقوع یا رشد پدیده‌ی منتهی میشود. شرایط علی را به سه دسته تقسیم‌بندی میکنند:
- آموزش و مشارکت جوامع محلی؛
- درجه تماس با طبیعت‌گردها؛
- سایر عوامل مؤثر بر تحولات فرهنگی- اجتماعی قشم.

در ادامه به هریک از این موارد اشاره میشود:

۱. آموزش و مشارکت جوامع محلی

بر اساس محورهای توسعه پایدار، ارتقای دانش جامعه محلی برای حفظ محیط‌زیست در توسعه طبیعت‌گردی و گردشگری، یک رکن اساسی محسوب میشود.

یکی از دلایل نگرش مثبت بومیان به صنعت اکوتوریسم آموزش است. اشتغال در اکوتوریسم، مستلزم آموزش است. برای بیشتر ساکنان، شغل‌های جدید، تغییری عمده در

گردشگران پیرو یک مذهب و مردم مکان‌های مورد بازدید، پیرو مذهب دیگری باشند، همواره دلایلی برای برخورد و تعارض بین آنها وجود دارد. در قشم هم، بیشتر بومیان سنی‌مذهب و به اعتقادشان بسیار پایبند هستند. همین امر، سبب بروز ناراحتیهایی در برخورد با بعضی از گردشگرانی که از جزیره آنها بازدید میکنند، میشود. ابراهیم، معلم روستای مسن در قشم، این چنین میگوید:

تنها چیزی که مردم جزیره بدشون می‌یاد، توهین کردن به عقایدشونه؛ مثلاً عقاید مذهبی‌شون. بعضی مسافرها خشکن و بی‌احترامی میکنن. بومیان اینجا به عقایدشون حساسن.

برای آنکه بتوانیم کشور خود را در ابعاد جهانی معرفی کنیم، لازم است چند پیش شرط فراهم شود که مهمترین آن، شناخت کامل گردشگر نسبت به ارزشها و هنجارهای بومی منطقه هدف، در سفر است. این شناخت موجب میشود که گردشگر با فرهنگ بومی در تضاد قرار نگیرد. جزیره قشم بعد از کاشان، بیشترین سرانه مسجد را در کشور دارد و در واقع جامعه‌ی مذهبی- سنتی است و گردشگر باید خود را ملزم به پذیرش و رعایت این ضوابط را بداند. برای نیل به این هدف، ضروری است که اطلاع‌رسانی درستی در این مورد صورت گیرد.

مصطفی، راننده بومی قشم در تأیید این مطلب بیان میکند:
مسافرها ضرر خاصی نرسوندن. فقط بعضی‌هاشون وارد مذهب آدم میشن؛ بحثهای الکی میکنند که باید به اونها گفته بشه، وارد مذهب کس دیگه‌ی نشن. هرکسی رو تو قبر خودش میزارن دیگه.

پیروان مذاهب مختلف باید بردباری بسیار از خود نشان بدهند و تعهد بیشتری نسبت به پیروان مذاهب و ادیان دیگر احساس کنند. تبادل افکار میان پیروان مذاهب مختلف، بهمراه فعالیتهای فرهنگی مختلف میتواند بخش مثبتی از گردشگری را تشکیل دهد.

۳. تغییر در سبک پوشش

یکی از عناصر فرهنگی هر جامعه‌ی که در واقع مشخصه فرهنگی آن نیز بشمار میرود، پوشاک مردم ساکن در آن

لاک پشت پوزه عقابی؛ زیستگاه: ژئوپارک قشم؛
عکس از: افسانه احسانی و نیما آذری

نزدیکی دره ستاره‌ها را به دو گروه سی نفری تقسیم کرد و از آنها خواست با تولید صنایع دستی بومی و غذاهای سنتی، قسمتی از پروژه حمایت و حفاظت از لاک‌پشته‌های پوزه‌عقابی را پوشش دهند. فرهنگ بومی این منطقه بگونه‌ی نیست که اجازه دهد، زنان این جزیره در شهرستانهای دیگر، آثار خود را بفروشند. بنابراین قرار شد، بخش برنامه توسعه سازمان ملل، راه شناسایی بازار، ورود به آن و تولید انواع آثار را به ما یاد دهد تا پس از آشنایی کامل، دیگر در شهرستانها با مشکل فروش مواجه نشویم و از سود این کار از لاک‌پشته‌های جزیره حفاظت کنیم.

۲. درجه تماس با طبیعت‌گردها

مقصود از اثرات اجتماعی، تغییراتی است که در زندگی مردم جامعه میزبان گردشگر رخ میدهد و این تغییر بیشتر به سبب تماس مستقیم اهالی و ساکنان آن دیار و گردشگران صورت میگیرد. میزان تماس بومیان با طبیعت‌گردها، یکی از علل مؤثر در تأثیرگذاری فرهنگی-اجتماعی بومیان است. مصاحبه‌هایی که با تعدادی از بومیان قشم انجام شده است، نشان میدهد که بیشترین تماس در فصول پاییز و زمستان و بهار با طبیعت‌گردها انجام میشود و بعضی از مشاغل از قبیل رانندگی، راهنمایی تور، کار در رستورانها، فروشندگی و... بیشتر از بقیه مشاغل در معرض تماس مستقیم با گردشگران هستند. جمیله هنرمند کارگاه صنایع دستی قشم میگوید:

شخصیت و حرفه بشمار می‌آید. دیدن افرادی که تا دیروز تخم لاک‌پشته‌های دریایی را می‌خوردند؛ ولی امروز حافظان آن بشمار می‌روند، بسیار جذاب است.

بمنظور حفاظت از لاک‌پشته‌های در حال انقراض «پوزه‌عقابی» (که همه ساله از اواسط اسفند، برای تخمگذاری به سواحل جزیره می‌آیند)، سازمان منطقه آزاد قشم با همکاری شوراها و اهالی بومی، اقدامات حفاظتی مناسبی را فراهم آورده است. همچنین در کنار سایر پروژه‌های توسعه‌ی، به مبحث حفاظت از محیط‌زیست جزیره و تنوع زیستی آن توجه کرده است. این اقدام سازمان، علاوه بر ارزش زیست‌محیطی، همه ساله سبب بازدید علاقمندان و گردشگران از این منطقه شده است. از فروردین ۱۳۸۱، باهمت کمکهای کوچک برنامه سازمان ملل و اداره محیط زیست منطقه آزاد قشم، این پروژه برای حفاظت از این گونه در خطر انقراض آغاز شد. فعالیت این پروژه، نمونه‌ی از مشارکت مستقیم جامعه بومی، برای حفاظت از گونه باارزش جانوری است که پس از مدتی به یک پدیده اکوتوریستی تبدیل شده است.

در این پروژه، با آگاهی دادن به مردم بومی و جلب مشارکت آنها از این لاک‌پشت ارزشمند حفاظت شد و در نتیجه آثار مثبت فراوانی را برای سایت تخمگذاری لاک‌پشته‌اروستای شیب‌دراز بهمراه داشته است.

دختران ساحل شیب‌دراز جزیره قشم با آموزش و حمایت معنوی برنامه توسعه سازمان ملل متحد، صنایع دستی بومی خود را برای حفاظت از لاک‌پشته‌های پوزه‌عقابی که گونه‌ی در معرض خطرند، تولید میکنند تا شاید با این کار، هنر سنتی خود و لاک‌پشته‌ها را از خطر انقراض نجات دهند. «برنامه توسعه سازمان ملل» طرح حفاظت از لاک‌پشته‌ها را با کاربرد هنر سنتی - بومی منطقه و تشکیل صندوق پول حفاظت از لاک‌پشته‌های پوزه‌عقابی را در روستاهای شیب‌دراز و برکه خلف قشم دنبال میکند. به گفته راحله، سرپرست صنایع دستی روستای شیب‌دراز:

این سازمان UNDP، بانوان هنرمند روستای شیب‌دراز، محل تخمگذاری لاک‌پشته‌های پوزه‌عقابی و روستای برکه خلف در

ج) زمینه

ژئوپارک قشم، بعنوان یک عامل زمینه‌یی، اخیراً زمینه را برای ایجاد تغییرات اجتماعی- فرهنگی در ساکنان جزیره قشم ایجاد کرده و در این مورد بسیار نقش داشته است.

ژئوپارک قشم، بدلیل وجود مناطق بکر و دست‌نخورده و نیز وجود مردمانی با آداب‌ورسوم و پوششی خاص، مهمترین عنصر زمینه‌یی، برای اثرپذیری ساکنان بومی از صنعت طبیعت‌گردی است.

نمایی از مشارکت محلی ژئوپارک قشم؛ عکس از: افسانه احسانی و نیما آذری

از پاییز تا اردیبهشت توریستها، زیاد می‌یان و ما بیشتر با آنها در تماس هستیم؛ اما بعد دیگه کم می‌شن. ما از طریق صنایع‌دستی باهاشون در تماسیم.

ژئوپارک قشم، اولین و تنها ژئوپارک خاورمیانه است که در سال ۲۰۰۶م به ثبت شبکه جهانی ژئوپارکها رسید (Ka. zemi, 2002). نخستین عامل ثبت این پارک، وجود جنگلهای حرا در ۱۲۰ کیلومتری غرب این جزیره بود که با وسعتی معادل دویست کیلومتر مربع، بزرگترین جنگل دریایی جهان بحساب می‌آید. طول محدوده ژئوپارک حدود پنجاه کیلومتر است. سایتهای مختلف موجود در این محدوده که سبب شده یونسکو از آن، بعنوان اولین ژئوپارک ایران و خاورمیانه یاد کند، عبارتند از:

- گنبد و غارهای نمکی؛
- جنگلهای مانگرو(حرا)؛
- چشمه‌های گوگردی؛
- دره‌های شگفت‌انگیز؛
- چشمه‌های آب معدنی؛

۳. سایر عوامل مؤثر بر تحولات فرهنگی- اجتماعی قشم

خیلی از بومیان معتقدند که غیر از ورود گردشگران، عوامل دیگری هم در تغییرات اجتماعی- فرهنگی که اخیراً در زندگیشان رخ داده، مؤثر بوده‌اند. این عوامل عبارتند از:

- میزان تماشای تلویزیونهای ماهواره‌یی؛
- میزان سفرهای داخلی و خارجی بومیان؛
- تأسیس دانشگاهها و ورود دانشجویان از شهرهای دیگر؛
- ورود غیربومیها و اسکان آنها در شهر قشم؛
- بازارها و تجارت.

نمایی از مشارکت زنان در حمایت از گونه لاک‌پشت پوزه‌عقابی ژئوپارک قشم، مکان: کارگاه صنایع دستی؛ عکس از: افسانه احسانی و نیما آذری

برای حفاظت، توسعه و تجهیز ژئوپارک قشم برنامه‌های مختلفی اجرا شده است که تعیین نقشه و تعیین محدوده ژئوپارک، توسعه و تجهیز ژئوپارک، توسعه و تجهیز و به‌روزرسانی موزه ژئوپارک، ایجاد زیرساختهای لازم، نصب تابلو، علائم راهنمایی و پیامهای آموزشی در ژئوپارک قشم، استخدام مأمور حفاظت از ژئوپارک، برگزاری دوره‌های آموزشی برای راهنمایان تور ژئوپارک، برگزاری دوره‌های آموزشی جوامع محلی با ژئوپارک قشم در راستای اهداف حفاظتی، فرهنگ‌سازی و توسعه پایدار ژئوپارک قشم، ایجاد اشتغال برای اهالی بومی همجوار با ژئوپارک در اموراتی همچون راهنمای تور، مأمور حفاظت، کارشناسی، امورات پژوهشی و برگزاری همایش بین‌المللی، نقش ژئوپارکها در توسعه گردشگری و کارگاههای آموزشی ژئوپارک قشم، با هدف آشنایی مردم با ژئوپارک و دیگر پتانسیلهای گردشگری جزیره از این جمله است.

د) عناصر مداخله‌گر

شرایط مداخله‌گر، زمینه ساختاری وسیعتری را پوشش میدهند که روی پدیده اثرگذارند. سن، جنس، شغل، تحصیلات و آگاهی و محل سکونت از عوامل تأثیرگذار در این مورد شناخته شده‌اند. در این بخش به نقش مداخله‌گر موارد یاد شده، اشاره میشود:

۱. سن

یکی از شرایط میانجی در اثرپذیری طبیعت‌گردی را در میان بومیان قشم، باید سن آنها دانست. بر طبق نظریه نوآوری، استقبال از تغییر و نوآوری، معمولاً نزد جوانها بیشتر است. اگر صنعت طبیعت‌گردی را بعنوان یک پدیده نوآورانه در قشم در نظر بگیریم، مسلماً جوانان بیشتر از بزرگسالان در معرض تغییر و تحول هستند. ابراهیم راننده بومی قشم، در مورد این موضوع چنین میگوید:

مسافرا در ارتباط با پیرمردها و پیرزنها هیچ تأثیر خاصی روی روح و روانشون نداشته، فقط اونا مخابره میکنن. نگاه کن سرحدیهارد شدن. فقط همین؛ اما برای دخترها خوب شده. اجتماعی تر شدن.

- تنگه چاهکوه؛
- زیستگاه آهوی ایرانی؛
- دره تندیسها؛
- تنگ عالی؛
- دره ستاره‌ها؛
- زیستگاه دلفینها؛
- تخمگذاری لاک‌پشتهای دریایی؛
- پرندگان قشم؛
- سواحل گوناگون؛
- درخت انجیر معابد؛
- برهون کاسه سلخ و غیره.

ژئوپارک، تنها پدیده‌های زمین‌شناسی یا طبیعی در یک منطقه را در بر نمیگیرد؛ بلکه پدیده‌های فرهنگی و تاریخی موجود در منطقه را شامل شده و سعی میکند، همانند چشم‌اندازهای طبیعی منطقه ژئوپارک، توجه ویژه روی آن داشته باشد. سایتهای بخش تاریخی- فرهنگی، شامل پدیده‌های موجود در محدوده ژئوپارک یا پدیده‌های خارج از آن هستند. تعدادی از این چشم‌اندازها عبارتند از:

- غارهای تاریخی خربس^۱؛
- معماری سنتی؛
- بادگیرهای بندر لافت؛
- چاههای تلا (طلا)؛
- قلعه‌های تاریخی (قشم، لافت، باسعیدو) و زیارتگاهها.

ژئوپارک مقوله جدیدی در صنعت گردشگری است. در نتیجه، طبیعت‌گردها توجه ویژه‌ی به این موضوع دارند. از طرفی تجارب کشورهای پیشگام در زمینه ژئوپارک، مؤید این موضوع است که درآمدهای حاصل از جذب گردشگر توسط ژئوپارک، خیلی بیشتر از درآمد سایر منابع جذب گردشگری است و میتواند زمینه اشتغال شمار زیادی از بومیان جزیره قشم را فراهم کند. به گفته سرپرست معاونت سیاحتی گردشگری قشم:

۱. به خربس و غار آن، بطور مفصل در مقاله‌ی با عنوان خربس، غار راز آمیز مهر، نوشته عبدالجلیل مرداسنگی، در شماره قبل همین فصلنامه (سال دوم، شماره ششم، صص ۸۳-۹۰ اشاره شده است (ویراستار)

۲. جنس

جنس یکی از متغیرهای مداخله‌گر بر میزان اثرپذیری ساکنان بومی و نگرش آنان است. به اعتقاد اکثر ساکنان بومی، مردها بیشتر از زنان در معرض تغییر و تحول هستند. احمد در این باره می‌گوید:

مردها بیشتر از زنان با توریستها در تماس هستند و زنها همش تو خونه هستند. کمتر بیرون میرن، کمتر با کسی مراده دارند. اونا تو همون لاک سنتی خودشون باقی موندن. مردها در اثر همین رابطه‌هایی که با توریستهای مسافرا برقرار میکنن، تو فکرشون، همه چیزشون تغییر ایجاد شده است.

۳. شغل

نمی‌توان از شغل، بعنوان یک عامل مداخله‌گر در اثرپذیری چشم‌پوشی کرد. برطبق نظریه تبادل اجتماعی، کسانی که از فعالیتهای گردشگری منافع شخصی کسب میکنند، آن را خیلی مثبت ارزیابی میکنند؛ اما کسانی که منافع شخصی عایدشان نمیشود، نگرشی منفی دارند. بطور یقین شغل‌هایی که رابطه تنگاتنگی با فعالیتهای گردشگری دارند، اثر بیشتری از گردشگران می‌پذیرند و نگرشی بهتر نسبت به رشد پدیده دارند. احمد، معتقد است:

شغل‌هایی مثل رانندگی، تور لیدر و کسانی که برای مسافرها غذا درست میکنند، خوب بیشتر تحت تأثیرشون قرار میگیرن تا کسی که مثلاً بناست یا نونواست یا حتی ماهیگیره؛ چون اونا زمان بیشتری رو با مسافرا میگذرونن.

۴. تحصیلات و آگاهی

تحصیلات و آگاهی بر اثرپذیری طبیعت‌گردی در زندگی ساکنان قشم و نگرش آنها اثر دارد. بعنوان نمونه قادر معتقد است، درک او بواسطه این آگاهی با درک دیگر بومیان متفاوت است و همین عاملی برای نگرش متفاوت او به صنعت طبیعت‌گردی است. هاشم به رابطه بین تحصیلات و نگرش خود به ورود طبیعت‌گردها اعتقاد دارد.

من چون دوره‌های لیدری رو خوندم، نسبت به این صنعت آگاهی‌هایی دارم و مزایا و ضررهای آن رو میدونم و میدونم که با یک آموزش و مدیریت درست میشه. توریسم را در اینجا افزایش داد. ما هم خودمون خواستار رشد توریسم در منطقه‌مان هستیم.

۵. محل سکونت

در ادبیات مربوط به گردشگری، میان محل سکونت و اثرپذیری اجتماعی- فرهنگی و نگرش، رابطه‌ی تنگاتنگ وجود دارد. یافته‌های مصاحبه‌ها، حاکی از آن است که کسانی که در خود شهر قشم زندگی میکنند، بیشتر از روستاییان در معرض تحول قرار گرفته‌اند.

همچنین از بین روستاهای قشم، روستاهایی؛ مثل طبل، برکه خلف، شیب‌دراز، سلخ، لافت و هنگام که در نزدیکی سایتهای ژئوپارک و مراکز تفریحی جذب گردشگر قرار گرفته و در معرض تماس بیشتر با گردشگران هستند، اثر بیشتری پذیرفته‌اند. سعید، راننده بومی قشم، بیان میکند:

خود شهر قشم سطح فرهنگی مردم بالاتر از روستاهاست. مردم غیربومی زیاد دیدن؛ دیگه براشون عادی شده؛ مرور زمان یه سری تغییرات تو زندگیاشون گذاشته؛ اما خوب یه چیزی بگم. خیلی از روستاها اصلاً نمیدونن توریست چیه؛ ژئوپارک چیه؛ خیلی عقب موندن. الان فقط چند تا روستا که نزدیک جنگل حرا و دره ستاره‌ها و تخم‌ریزی لاک‌پشتهاست، با توریستها در تماسن. بقیه که هیچی.

لازم به ذکر است، روستاهایی؛ مثل شیب‌دراز، لافت و هنگام در محدوده ژئوپارک قشم نیستند؛ اما بعلت جاذبه‌هایی که در این مناطق وجود دارد؛ حتی به نسبت روستاهای دیگر، پذیرای گردشگر بیشتری شده‌اند. رشید، ملوان لنج، در مورد این موضوع می‌گوید:

روستای شیب‌دراز، به خاطر تخم‌ریزی لاک‌پشتهای پوزه‌عقابی، لافت، بخاطر بادگیرهای قدیمیش و هنگام، بخاطر تماشای دلفین‌هاش مسافرای زیادی می‌یاد. شاید حتی از روستاهای دیگه هم بیشتر اینجا توریست بیاد.

ه) راهبرد کنش / کنش متقابل

- راهبرد حمایتی بومیان؛
- پذیرایی در منزل، اسکان در خانه‌های محلی؛
- نگرانی از نبود امکانات برای گردشگران.

در اینجا به توضیح هریک از این موارد پرداخته میشود:

۱. راهبرد حمایتی بومیان

پیشرفت گردشگری در یک منطقه، نیازمند حمایت از سوی ساکنان محلی و مهیا بودن شرایط در مقصد است. بومیان از طریق راهبردی که در برخورد با گردشگران نشان میدهند، میزان رضایت خود را نسبت به صنعت گردشگری نشان میدهند. موفقیت این صنعت اگرچه به جذابیتها و کیفیت خدمات ارائه شده به گردشگران بستگی دارد؛ ولی نیازمند میهمان‌نوازی ساکنان محلی نیز هست. مشاهده میزبان خشمگین، بی‌علاقه یا بی‌اعتماد، در نهایت منجر به این خواهد شد که گردشگران احساس کنند، مورد استقبال قرار نگرفته‌اند. اگر گردشگران چنین احساس نامطلوبی در خود احساس کنند، حتی در بهترین شرایط از نظر فیزیکی، همه تلاشها بی‌اثر خواهد ماند (الوانی و دشتی، ۱۳۷۳). بیشتر مصاحبه‌ها نشان‌دهنده راهبرد حمایتی بومیان نسبت به طبیعت‌گردها بوده است.

۲. پذیرایی در منزل، اسکان در خانه‌های محلی

مردم بومی قشم، انسانهای بسیار خونگرم و میهمان‌نوازی هستند و در برخورد با گردشگران، به دیده میهمان به آنها نگاه میکنند. در بعضی از روستاها؛ مثل طبل، شیب‌دراز، برکه خلف و هنگام، چند خانواده خانه‌هایشان را برای اقامت و پذیرایی در اختیار گردشگران قرار داده‌اند. عبدالعزیز، بومی روستای طبل میگوید:

اگر جا و مکان نداشته باشن ما میبریمشون خونمون. مامانم براشون غذا درست میکنه. ما دوست داریم باهاشون حرف بزنینم و در تماس باشیم. هرکمی هم از دستمون بریاد با دل و جون براشون انجام میدیم.

۳. نگرانی از نبود امکانات برای گردشگران

بسیاری از مردم بومی منطقه، خواستار ارتقای راههایی برای جذب گردشگر هستند و کمبود امکاناتی را که در قشم هست، دلیلی بر عدم توسعه صنعت طبیعت‌گردی میدانند. این امر مسبب آن است که بومیان منطقه قشم، خواستار توسعه صنعت طبیعت‌گردی در منطقه خود باشند.

عبدالغفور، بومی قشم اذعان دارد:

باید در روستاها، یکسری امکانات بزرگ که توریست بخواد بره. الان تو روستاها یک لامپ نیست، دستشویی نیست. همین قلعه پرتغالیها یک لامپ نیست که توریست شب بخواد بره. الان مردم میخوان برن غارنمک؛ اما یه جاده آسفالت نداره. یک جاده درست کنن.

و) پیامدها

اعمال (کنشها) و عکس‌العملها (واکنشها) که در مقابله یا برای اداره و کنترل پدیده‌بی صورت میگیرد، پیامدهایی را بدنبال خود دارد. پیامدها را همیشه نمیتوان پیش‌بینی کرد و همیشه آنچنان که انتظار میروند، حاصل نمیشوند. عدم موفقیت در اقدام به کنش/کنش متقابل نیز پیامدهایی دارد. تعقیب آنها و تعیین پیامدهایشان نیز در نظریه مبنايي اهمیت زیادی دارد.

احساس رضایتمندی حاصل از انگیزه اولیه، منجر به ظهور پیامد شده است. در اینجا ما با توجه به گفته‌های مصاحبه‌شوندگان، پیامدها را در دو قالب «فرصتها» و «تهدیدها» شناسایی کردیم. این مفاهیم از خلال گفته‌های مصاحبه‌شوندگان استخراج شده است. اکنون در ادامه به این دو قالب و مفهوم آنها اشاره میشود:

۱. فرصتها

از فرصتها، مفهوم خشنودی و رضایت، پذیرش نوآوری و رشد صنعت گردشگری استنباط میشود:

- خشنودی و رضایت

بر طبق نظریه دوکسی که برای ارزیابی احساسات و تمایل بومیان، نسبت به پذیرش صنعت گردشگری، چهار دوره اصلی خشنودی و رضایت، بی‌تفاوتی، رنجش و خصومت را در نظر گرفته است، یافته‌های این تحقیق نشان میدهد که قشم در حال حاضر در مرحله خشنودی و رضایت قرار دارد. در این مرحله، جامعه میزبان از توسعه گردشگری مشتاقانه استقبال میکند. فرصتهای شغلی جدید، افزایش درآمدها از منافع این مرحله محسوب میشوند. در این مرحله، تعداد مخالفان توسعه گردشگری اندک است. عبدالله، ناخدای لنج میگوید:

صد درصد ما خوشحال می‌شیم که اینا می‌یان. واقعاً به ما

اجتماعی متعددی را در آنها بوجود آورده است. این در حالی است که فرآیند تطبیق با تغییرات ناشی از این بحرانها هنوز به پایان نرسیده است. مصاحبه‌ها حاکی از آن است که قشم در مرحله گذار است. صنعت گردشگری و طبیعت‌گردی، یک پدیده نو بشمار میرود که این جزیره با آن روبروست. نکته قابل توجه در اینجا این است که بدلیل فرهنگ غنی و اصیلی که در قشم حکمفرماست، فرهنگ بومی و مدرن در تقابل با یکدیگر قرار نگرفته‌اند؛ بلکه صنعت توریسم در جامعه بومی قشم یک اصل پذیرفته شده است. صحبت‌های فاروق که در یک املاک مسکن، بکار مشغول است، بخوبی مؤید این مطلب است:

از زمانی که توریست اومده؛ یعنی یه چیز نو وارد زندگی مردم ما شده. ما قشمیها خیلی اصیلیم. دوست داریم درباره این چیزهای نویی که وارد جامعهمون میشه، اطلاعات کسب کنیم؛ اما بدون اینکه سنت خودمون رو فراموش کنیم. بالاخره آدم باید از دنیا خبردار باشه. مهم اینه که فرهنگ خودمون رو از دست ندیم.

عبدالغفور هم معتقد است که هر شهری باید بتواند حافظ فرهنگ خود باشد و در تأیید صحبت‌هایش از چین مثال میزند: هر جایی باید بتونه خودش فرهنگش رو حفظ کنه. الان مگه چین یک کشور توریستی نیست. با تمام مدرن بودنش؛ اما فرهنگ خودش رو حفظ کرده. ما هم باید به این درجه برسیم.

۲. تهدیدها

تهدیدها خود به دو قسمت «سوء ظن و بی‌اعتمادی» و «از بین رفتن سنت بومیان» تقسیم میشود:

- سوءظن و بی‌اعتمادی

برغم داده‌هایی که صنعت طبیعت‌گردی را فرصتی برای کسب تجربه و رضایت میداند، رفتار بد بعضی از گردشگران، منجر به ایجاد یک تصور منفی از آنها در اذهان مردمان بومی شده است. عباراتی چون خسیس، بداخلاق، کم‌حوصله و...، بیانگر قضاوتهایی است که از سوی بعضی از بومیها در مورد گردشگران صورت میگیرد. راحله، دختر بومی قشم که در کارگاه صنایع دستی کار میکند، در این مورد میگوید:

روحیه میدن. ما از وجود اونا خیلی راضی هستیم. رعایت حجاب میکنند؛ نظم دارن و اخلاقشون هم خیلی خوبه؛ البته یک درصد، دو درصد هم بداخلاق دارن که اون هم، همه جا هست. تعداد کسانی که مخالف رشد توریسم در منطقه باشن، خیلی کم، چون اونا کاری به کار کسی ندارن.

تفاوت بین گردشگران و طبیعت‌گردها نکته‌ی بسیار حائز اهمیت است. طبیعت‌گرد از لحاظ رفتار و برخورد و نوع نگاه به طبیعت و مردمان بومی، بسیار متفاوت از یک گردشگر معمولی است. این نگاه در مردم بومی قشم بسیار غالب است. آنها از ورود طبیعت‌گردها بسیار راضی هستند و آنها را واجد شرایطی میدانند که به تجربه رضایت ختم میشود. محمد، راننده بومی قشم میگوید:

ما از طبیعت‌گردها خیلی راضی هستیم. اگه حساب کنی طبیعت‌گرد رفتارش با اونی که اومده بره بازار خیلی فرق میکنه. از اخلاقش از رفتارش از اعصابش خیلی راحت‌تری باهاشون؛ مثلاً ناهارشون یه ساعت دیر بشه هیچی نمیگن. میشینن تا طبیعت رو ببینن؛ اما توریستها اینطوری نیستن. ما تا حالا با طبیعت‌گرد مشکلی نداشتیم.

عبدالغفور که در یک رستوران در قشم کار میکند، در این مورد میگوید:

«طبیعت‌گردها فرهنگشون بالاست، برخوردشون خیلی خوبه»

- پذیرش نوآوری و رشد صنعت طبیعت‌گردی

فرهنگ هر محلی در واقع اعتماد به نفس آن جماعت است و همین فرهنگ باید بتواند راه را برای دستیابی به توسعه بگشاید. اگر تکنولوژی وارداتی، این اعتماد به نفس متقابل را از بین ببرد و دستاوردهای این فرهنگ را یکسره بی‌ارزش وانمود کند، در این صورت حتی پذیرش و توفیق تکنولوژی جدید باید با معضلاتی مبهم و اغلب ناشناخته، دست‌وپنجه نرم کند (پهلوان، ۱۳۸۲: ۱۹۴).

شماری از ساختارهای بومی و محلی در بسیاری از کشورها، بر اثر ورود تکنولوژی غربی درهم‌ریخته و بحرانهای

دارن رسم و رسوماتشون حفظ بشه تا الآن که تغییر خاصی نکرده. مردم اینجا خیلی اصیل هستند. براحتی تحت تأثیر قرار نمیگیرند؛ اما خوب میترسن، همچین اتفاقی بیفته.

مثلاً بعضیها که می‌یان، میگن این صنایع دستی الکیه. همه اینها کار چرخه. میگن شما دارین کلک میزنید یا بعضیها خیلی چونه میزنن.

نتیجه‌گیری

قشم در مرحله گذار از سنت به مدرنیته است. جامعه قشم، در عرض چندسال با نوآوریهای اجتماعی- فرهنگی متفاوتی مواجه شده است و صنعت گردشگری و طبیعت‌گردی یکی از این نوآوریهاست؛ اما دلیل فرهنگ غنی و اصیلی که در قشم حکمفرماست، فرهنگ بومی و مدرنیته در تقابل با یکدیگر قرار نگرفته‌اند و اینک شاهد پذیرش این صنعت در جامعه بومی قشم هستیم. طبیعت‌گردی، بعنوان یک نظام، دارای آثار مثبت و منفی در منطقه ژئوپارک قشم است. در حال حاضر، اثرات مثبت طبیعت‌گردی بیشتر از اثرات منفی آن است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که اکثر ساکنان قشم نسبت به صنعت طبیعت‌گردی و ورود طبیعت‌گردها به منطقه، نگرشی مثبت دارند و مهمترین اثر ورود طبیعت‌گردها را به منطقه خود، ایجاد اشتغال برای ساکنان منطقه میدانند. این یافته منطبق با بیشتر تحقیقات صورت گرفته پیشین است که ایجاد

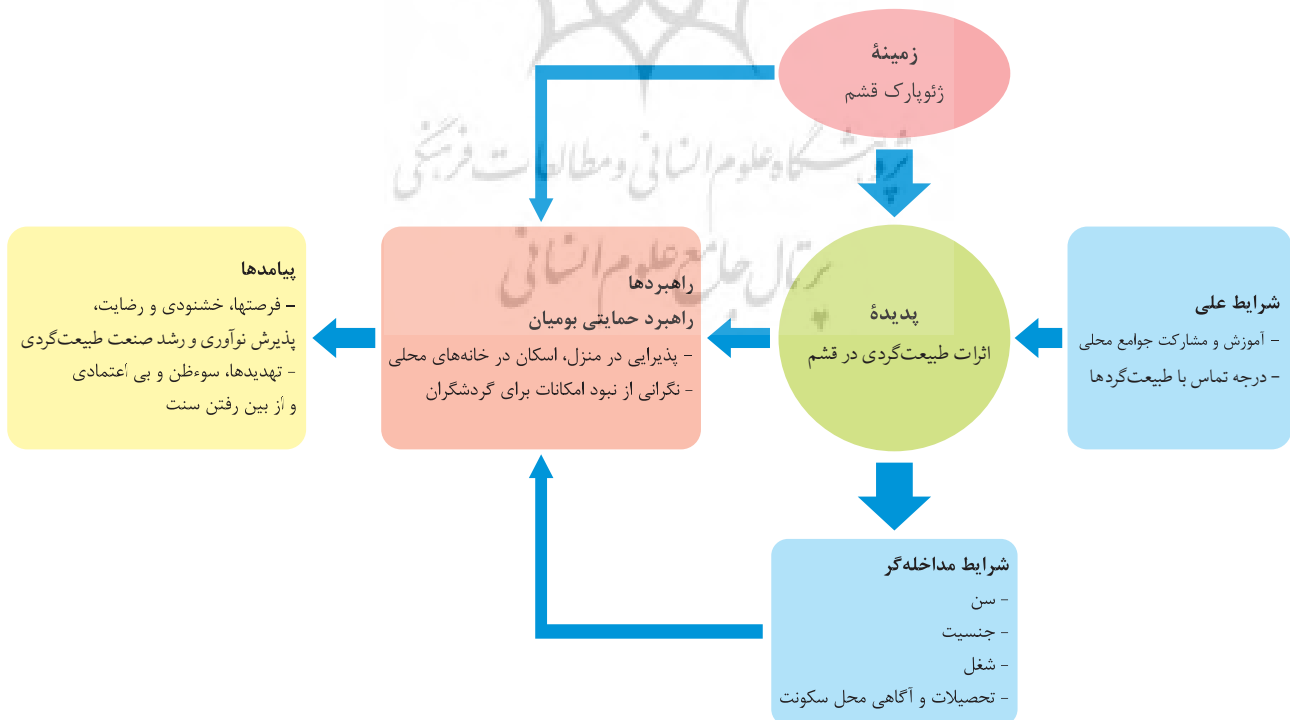
اکثر گردشگرانی که به قصد خرید می‌آیند، بدلیل اینکه با فرهنگ بومی و طبیعت‌گردی آشنایی ندارند، برای جوامع بومی بیشتر موجب تهدید هستند. به گفته ابراهیم:

بعضیها که به قصد تجارت اومدن، وقتی بهشون میگیم بریم جنگلهای حرا رو نشونتون بدم، فکر میکنن ما می‌خواهیم، جیشون رو خالی کنیم؛ ازشون بقاپیم به چشم بد نگاه میکنند؛ مثلاً بگیم بریم غار نمک نگاه کنیم، فکر میکنن برای اینکه هزینه بیشتر ازشون بگیریم.

- از بین رفتن سنت بومیان

یکی از نگرانیهای غالب در بین بومیان، ترس از بین رفتن سنتها و اعتقاداتشان در اثر ورود گردشگر است. مصطفی که در قشم راننده است، در تأیید این مطلب میگوید:

مردم بومی میترسن رسم و رسوماتشان از بین بره؛ چون رسم و رسومات اینجا خیلی با جاهای دیگه فرق میکنن و دوست

شکل شماره ۱: مدل پارادایمی اثرات طبیعت‌گردی در قشم

فرهنگی و طبیعی نقش بسزایی داشته باشد و احساس غروری را نسبت به میراث ملی و محلی و نیز حفاظت از آنها بوجود آورد (Chawla, 2006: 21).

توسعه طبیعت‌گردی، فرصتهایی را برای برقراری مبادلات فرهنگی میان طبیعت‌گردها و مردم محلی قشم فراهم ساخته است. دو طرف با فرهنگ یکدیگر بیشتر آشنا میشوند و به فرهنگ یکدیگر احترام می‌گذارند. مبادلات فرهنگی حاصل از طبیعت‌گردی، موجب وسیعتر شدن افق اندیشه دو طرف، کاهش پیشداوریها و نزدیکتر شدن انسانها به یکدیگر شده است.

در قشم شاهد توان‌یابی فرهنگی هستیم. صنعت طبیعت‌گردی، باعث افزایش تقاضا برای محصولات محلی و رونق صنایع محلی آنجا شده است. بسیاری از زنان، برای اولین بار در عمر خود فرصت کار کردن در خارج از خانه را پیدا کرده‌اند. این امر به آنها مهارت‌های جدید، اعتماد و اطمینان تازه و توان اقتصادی جدید میبخشد و باعث ماندگار شدن آثار فرهنگی و در نتیجه محفوظ ماندن آداب، سنن و صنایع محلی و نیز جلوگیری از تضعیف یا نابودی محصولات فرهنگی میشود.

برگزاری جشنهای بومی و مردمی که با همیاری و مشارکت صمیمانه روستانشینان انجام میشود، ضمن فراهم آوردن زمینه‌های مساعد، برای افزایش نشاط و شادابی عمومی، بویژه اهالی روستاها از یکسو موجب تقویت ارتباط میان سازمان و مردم و از سوی دیگر سبب احیا و تقویت فرهنگ عامه و سنتها و آداب و رسوم در حال فراموشی این جزیره شده است.

یافته‌های این تحقیق نظرات کینگ و همکاران (۱۹۹۳م) و لاتون (۲۰۰۱م)، مبنی بر اینکه درجه تماس با گردشگران را، بعنوان عاملی معرفی کرده‌اند که بر نگرشهای ساکنان تأثیرگذار است، تأیید میکند. همچنین این نتیجه با نظریه تبادل اجتماعی، قابل توجیه است و آن را میبپذیرد؛ زیرا هرچه قدر درجه تماس با طبیعت‌گردها (که متشکل از شغل مرتبط با طبیعت‌گردها، مدت زمان آشنایی و میزان ارتباط با آنان است) بیشتر باشد، ساکنان نگرش مثبت‌تری نسبت به صنعت طبیعت‌گردی خواهند داشت. صنعت طبیعت‌گردی

اشتغال را برای افراد محلی، بعنوان بزرگترین دستاورد صنعت گردشگری معرفی میکند (Noronha, 1977: 52-60; Clever_). یک گردشگر وقتی در دوره اقامتش از خدمات هتل، رستوران، مغازه‌ها، راهنمای تور و حمل‌ونقل استفاده میکند، در حقیقت در حال پرداخت هزینه است و این خود مستلزم ایجاد فضاهای بیشتر برای خدمات است.

در گذشته، درآمد اصلی مردم از راه ماهیگیری و تجارت کالا بوده؛ ولی در حال حاضر گردشگری موجب ایجاد شغل‌های جدیدی شده است؛ شغل‌هایی که باعث شده بعضی از مردم بومی، شغل‌های اصلی خود را رها کنند یا در کنار شغل اصلی به فعالیتهای مربوط به گردشگری، مانند رانندگی، اسکان توریست، پذیرایی، قایقرانی، صنایع دستی و راهنمایی گردشگران بپردازند؛ زیرا این شغلها در فصول زمستان و بهار (اوج بازدید از قشم در این دو فصل است)، علاوه بر درآمدی که برای آنها دارد، لذت‌بخش هم است. این امر در جوامع روستایی بیشتر صدق میکند. درآمد حاصل از گردشگری، معمولاً بیشتر از فعالیتهایی، مثل ماهیگیری است. از طرفی گسترش تسهیلات شهری، زیرساختها و تسهیلات اجتماعی-فرهنگی، بواسطه توسعه گردشگری، موجب شتاب گرفتن توسعه روستایی شده است.

با توجه به این موارد، میتوان ادعا کرد که قشم در حال حاضر بر طبق رویکرد تاریخی-تکوینی دوکسی، در مرحله خشنودی و رضایت قرار دارد. در این مرحله، جامعه میزبان از توسعه گردشگری، مشتاقانه استقبال میکند. فرصتهای شغلی جدید و افزایش درآمدها از منافع این مرحله محسوب میشوند. در این مرحله، تعداد مخالفان توسعه گردشگری اندکند. یکی دیگر از اثرات مهم طبیعت‌گردی در منطقه که ساکنان بدان اشاره کردند، احساس افتخار بومیان نسبت به ویژگیهای فرهنگی و آداب و رسومشان است که مورد توجه طبیعت‌گردها قرار گرفته است. این یافته، تأییدی است، بر نظر چاولا مبنی بر اینکه گردشگری مشارکت مدنی و احساس غرور را تشویق میکند. به اعتقاد وی، گردشگری میتواند در افزایش سطح آگاهی ساکنان محلی از ارزش مالی سایتهای

پایان نامه

- ترابیان، پونه؛ سنجش سطح قابل قبول اثرات اجتماعی منفی دیدارکنندگان بر جوامع محلی در ایران (مورد مطالعه سکونتگاههای روستایی حوزه تالاب پریشان)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۸۷.

منابع لاتین

- Ap, J. Residents Perceptions on Tourism Impacts; Annals of Tourism Research, 1992.
- Belisle, F. J. & Hoy, D. R. The perceived impact of tourism by residents. Annals of Tourism Research, 7, 83-101, 1980.
- Chawla, Romila. Impacts of Tourism: Sonalipublicatopns, 2006.
- Cleverdon, R. The Economic and Social Impact of International Tourism in Developing Countries, Spec. Rep. No. 6. London: Econ. Intell. Unitd, 1979.
- Crompton, j. , and j. Ap. Development of a tourism Impact scale in the Host-Resident context. Research Enhancement program Final Report. Texas :Department of Recreation, parks and Tourism sciences, Texas A&M University, 1994.
- de kadt, E. Tourism: Passport to Development? Perspectives on the Social and Cultural Effects of Tourism in Developing Countries; Oxford University Press, New York, USA, 1979.
- Didrich, Amy. Assessment of the impacts of tourism development in coastal communities in Belize, a dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy in marin affairs, university of RHODE ISLAND, 2006.
- Gursoy, D., Jurowski, C. , & Uysal, M. Resident Attitudes: A Structural Modeling Approach. Annals of Tourism Research , 29 (1) , 79-105, 2002.
- Haralambopoulos, N. and A. Pizam. Perceived Impacts of Tourism: The Case of Samos. Annals of Tour.

در قشم، یکسری تهدیدات و فرصتها را بوجود آورده است که قبل از تصمیم گیری برای اجرای پروژه توریسمی و اکوتوریسمی، بایستی مورد ارزیابی قرار گیرد. طبیعت گردی این فرصت را دارد که تهدیدات را از طریق نظارت، اقدامات محلی و اشتغال، مبادله فرهنگی، آموزش زیست محیطی، توجیه منطقه حفاظت شده و تجلیل از بازدیدکننده کاهش دهد. طبیعت گردی نیاز به برنامه ریزی و مدیریتی جدی و همه جانبه، به همراه درک این ظرفیت دارد.

منابع فارسی کتاب

- الوانی، سیدمهدی؛ زهره، دشتی؛ اصول و مبانی جهانگردی، تهران: انتشارات بنیاد مستضعفان، ۱۳۷۳.
- استراس، آنسلم؛ جولیت، کوربین؛ اصول روش تحقیق کیفی نظریه مبنایی رویه ها و شیوه ها، ترجمه بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۵.
- پاپلی یزدی، محمدحسین؛ مهدی، سقایی؛ گردشگر (ماهیت و مفاهیم)، تهران: سمت، ۱۳۸۵.
- پهلوان، چنگیز؛ فرهنگ شناسی، تهران: نشر قطره، ۱۳۸۲.
- داس ویل، راجرز؛ مدیریت جهانگردی، ترجمه سید محمد اعرابی و داوود ایزدی، تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۷۸.
- دریایی، آمنه؛ مجموعه نقوش گلابتون دوزی، سازمان منطقه آزاد قشم: معاونت سیاحتی و گردشگری، ۱۳۸۶.
- فنل، دیویدای؛ مقدمه یی بر طبیعت گردی، ترجمه جعفر اولادی قادیکلایی، بابلسر: دانشگاه مازندران، ۱۳۸۳.

مقاله

- باغبانی، پرویز؛ «ژئوتوریسم»، مجموعه مقالات جغرافیا، گردشگری، توسعه پایدار، دانشگاه آزاد اسلامی (واحد اسلامشهر)، ۱۳۸۶.
- مرداسنگی، عبدالجلیل؛ «خریس، غار راز آمیز مهر»، بنیاد ایران شناسی: فصلنامه مطالعات خلیج فارس، سال دوم، شماره ششم، تابستان ۱۳۹۵.

ism on central Florida. *Annals of tourism research* 15: 191-204, 1988.

- Noronha, R. Social and cultural dimensions of tourism: A review of the literature in English. Washington, DC: World Bank (Draft), 1977.

- Pizam, A. Tourism impacts: the social costs to the destination community as perceived by the residents. *Journal of Travel Research*, 16, 8-12, 1978.

- Rothman, R. A. Residents and transients: community reaction to seasonal visitors. *Journal of Travel Research*, 16(3), 8-13, 1978.

- Sheldon P. and V. Turgut. "Tourism Forecasting: A Review of Empirical Research", *Journal of Forecasting*, 4 (2): 183-195, 1985.

- Tosun, C. Challenges of sustainable tourism development in the developing world: the case of Turkey. *Tourism Management*, 22, 289-303, 2002.

- Teye, M., Sonmez, S. F., & Sirakaya, E. Residents' attitudes toward tourism development. *Annals of Tourism Research*, 29, 668-688, 2002.

- Vaughan, R. J. Long. Tourism as a Generator of Employment: A Preliminary Appraisal of the Position in Great Britain; *Journal of Travel Research* 21 (2): 27-31, 1982.

- Wearing. Exploring socio-cultural impacts on local communities, *encyclopedia of ecotourism*, edited by David Weaver, CAB Publishing, 2001.

- Weaver, D., and L. Lawton. Residents Perception on Tourism in the Urban-Rural Fringe. *Annals of Tourism Research* 28:439-458, 2001.

ism Research 23 (3): 503-526, 1996.

- Heinen, J.T., & Mehta J.N. Does community-based conservation shape favorable attitudes among locals? An empirical study from Nepal. *Environmental Management*. 28(2), 165-177, 2001.

- kazemi Amri A. Introducing geotourism in Iran. In: 10th International Ecotourism Conference. Australia, Cairns, 2002.

- Honey, M. Ecotourism and sustainable development: who owns paradise? Washington D. C. Island Press, 1999.

- King, B., Pizam, A., & Milman, M. Social impacts of tourism: Host perceptions. *Annals of Tourism Research*, 20, 650-663, 1993.

- Kuvan, Yalcin and Perran Akan. Resident attitudes toward general and forest-related impacts of tourism: the case of Belek, Antalya, *Tourism management*, 691-706, 2005.

- Lawton, L. J. Public protected areas. In: Weaver, D. (ed) *Encyclopedia of Ecotourism*. CAB International, Wallingford, UK, PP. 287-302, 2001.

- Leon, Y. Community Impacts of Coastal Tourism in the Dominican Republic. Ph. D. diss. University of Rhode Island, 2004.

- Lindberg, K. & Johnson, R. L. Modeling resident attitudes toward tourism. *Annals of Tourism Research*, 24(2), 402-424, 1997.

- Liu, J. C., & Var, T. Resident attitudes toward tourism impacts in Hawaii. *Annals of Tourism Research*, 13, 193-214, 1986.

- Mason, P., & Cheyne, J. Resident attitudes to proposed tourism development. *Annals of Tourism Research*, 27 (2), 391-411, 2000.

- Mathieson, A. and Wall, G. *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*, Harlow, Longman, 1982.

- Milman, A., and A. Pizam. Social Impacts of tour-

منبع اینترنتی

پایگاه عصر ایران، قابل دسترسی در:

- www.asriran.com